

Наставни материјал за борбу против антисемитизма

1. Европа и Југославија између два светска рата

1.1 Европа

1.2 Југославија

2. Холокауст

3. Холокауст у Србији

3.1 Немачка окупациона зона у Србији

3.2 Бачка под Мађарском

3.3 Срем под Независном Државом Хрватском

3.4 Југоисточна Србија под Бугарском

3.5 Косово и Метохија под Великом Албанијом

4. Преживљавање

5. После Холокауста

6. Држава Израел

1. Европа и Југославија између два светска рата

1.1 Европа

Европа између два светска рата

После Првог светског рата поражене земље су тежиле промени резултата рата. То је допринело јачању десних ауторитарних снага на шта је утицала и Велика економска криза. По доласку на власт нациста Немачка је почела рушење међународног поретка што је водило новом светском рату. Прогони и дискриминација Јевреја у Немачкој достигли су врхунац у Кристалној ноћи.

Први светски рат је донео темељне промене у Европи и стварање низа нових држава. После Октобарске револуције у Русији успостављен је бољшевички (комунистички) поредак, који је подстицао револуцију у другим земљама. Поражене државе, Немачка, Мађарска и Бугарска, тежиле су новом прекрајању граница. Иако на страни победника у рату, њима се придружила и Италија, где је 1922. власт преузела фашистичка партија на челу са Бенитом Мусолинијем, поставши узор другим ауторитарним режимима. Велика економска криза (1929–1933), незапосленост и беда, додатно су допринели доласку на власт Адолфа Хитлера и нацистичке партије у Немачкој, почетком 1933. године. Нацистички политички програм био је антилибералан, антисемитски и антисловенски, и оствариван је насиљем, прво у Немачкој, а затим отпочињањем новог светског рата.

Герника је ремек-дело шпанског сликара Пабла Пикаса. Инспирисана је страдањем цивила и разарањем Гернике, града у Шпанији, који је 1937. године претрпео бомбардовање од стране немачке авијације. Током Шпанског грађанског рата (1936–1939) Немачка и Италија су подржавале фашистички режим генерала Франка, док је Совјетски Савез помагао шпанску Републику. На страни Републике су се бориле и интернационалне бригаде у којима је било 1775 Југословена.

После окончања Првог светског рата и Октобарске револуције, од делова Аустроугарског, Руског и Немачког царства створено је неколико нових држава. На новој мапи Европе појављују се тако Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Југославија), Мађарска, Аустрија, Чехословачка, Пољска, Литванија, Летонија, Естонија и Финска. Такође Ирска и Исланд добијају независност. На европску сцену ступају нове политичке идеологије и покрети: с једне стране **фашизам** и **нацизам**, а са друге **комунизам**. Најава новог великог рата био је грађански рат у Шпанији (1936 – 1939). Нове велике промене граница почеле су припајањем Аустрије нацистичкој Немачкој (Аншлус) марта 1938. године и разбијањем Чехословачке марта наредне године.

- Нове државе настале после Првог светског рата и Октобарске револуције
- ⚡ Нацизам у Немачкој
- P
N
F Фашизам у Италији
- ⚡ Совјетски Савез
- ✊ Шпански грађански рат

ЕВРОПА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Мапа: Тераформинг © terraforming.org

Чим су преузели власт крајем јануара 1933. године, нацисти су отпочели дискриминацију Јевреја, а 1935. године су донели антијеврејски Нирнбершки расни закони којим је дефинисано ко се има сматрати Јеврејиним, а ко Немцем на основу крвног сродства и порекла. Ови закони су институционализовали прогон Јевреја, Рома и других „противника” Хитлеровог новог светског поретка. Након пљачке јеврејске имовине следило је њихово све веће исељавање, али је мало земаља било спремно да их прими. Масовно насиље над Јеврејима почело је 9. новембра 1938. године (Кристална ноћ), када су систематски уништаване јеврејске радње, спаљиване синагоге, близу сто Јевреја је убијено, а хиљаде су одведене у концентрационе логоре. Уз сагласност Велике Британије и Француске, Немачка је октобра 1938. године окупирала део Чехословачке, а марта наредне године целу Чешку, док је Словачка постала „независна” држава. Напад Немачке на Пољску 1. септембра 1939. године означио је почетак Другог светског рата.

Масовна подршка нацистичкој партији на митингу у Нирнбергу, септембар 1938. године

У „Кристалној ноћи”, 9. новембра 1938. године започео је погром Јевреја широм Немачке. Улице су биле прекривене сломљеним стаклом са јеврејских кућа, радњи и синагога. Спаљено је или уништено 267 синагога, демолирано и опљачкано 7500 јеврејских радњи и убијено више од 90 припадника јеврејског народа.

Разбијена стакла на јеврејској радњи у Магдебургу током „Кристалне ноћи”

У књизи *Моја борба* **Адолф Хитлер** је означио своје непријатеље и оптужио их да су криви за Први светски рат и пропаст Немачке:

„Где год у свету прочитамо о нападима на Немачку, њих производе Јевреји, баш као што је и у миру и за време рата јеврејска берзанска и марксистичка штампа плански распиривала мржњу против Немачке /.../ тиме (је) омогућено исцрпљивање немачке радне снаге у јарму јеврејских светских финансија... као предигра за даље ширење ове јеврејске тенденције освајања света!”

„Имали смо осећај да нас нико неће и тај је осећај био тачан. Цео свет се затворио, за јеврејско усељавање свуда су била затворена врата. Истиснутост из друштва, привреде и школе с једне стране, а спречавање усељавања у друге земље с друге стране, изазвало је потиштеност која се данас не може ни претпоставити.”

(Сећање **Ериха Фајера**, избеглице из Беча у „Кладовском транспорту”; Габриеле Андерл, Валтер Маношек, *Пропало бекство. Јеврејски „Кладово транспорт” на путу за Палестину 1939–1942*, Београд, Јеврејски историјски музеј, Београд, 2004, 37)

„Ново Мрачно доба најавила је светлост бакљи: Дана 30. јануара одиграна је парада са бакљама по берлинским улицама како би се прославила Хитлерова победа, када је распомамљена маса клицала варварима у војничким чизмама. Месец дана касније, зграда парламента Рајхстаг била је у пламену, јер су га запалили нацисти како би озаконили ванредно стање и хапшење хиљада својих противника под оптужбом за изазивање пожара и побуну. И, коначно, 11. маја, ломача од књига, симболична увертира у спаљивање њихових аутора.”

(**Ернст Павел**, *Живот у мрачним временима. Мемоари*, Београд, Клио, 2104, 9–10.)

Антијеврејске мере

Натпис на клупи гласи: „Само за Аријевце“

У оквиру низа антијеврејских закона и мера донетих у периоду од 1933. до 1939. године Јевреји су систематски дискриминисани и искључени из свих сфера, од привреде, преко просвете, културе, спорта, и јавног живота уопште: Јевреји се отпуштају из јавних служби, бракови између Немаца и Јевреја су забрањени, јеврејској деци је забрањено да похађају немачке школе, Јеврејима је забрањено да поседују продавнице и занатске радионице, Јеврејима је забрањено да продају на тржницама, Јеврејима је забрањен излазак из њихових домова после 20 часова итд.

Жене обележене „жутом звездом“ као Јеврејке, у Бечу 1941. године

РЕЧНИК

ауторитарни режим – Облик владавине у којем је власт у рукама појединца или групе чије одлуке готово да не могу да се доводе у питање, а заснива се на гушењу опозиције и демократског дијалога.

Антијеврејска пропаганда за децу

Илустрација пропагандног антисемитистичког немачког часописа за децу „Не веруј лисици на зеленој ливади, као ни речи Јеврејина“ из 1936. године представља протеривање јеврејских наставника и ученика из немачких школа. Од 1933. године број јеврејских ученика у државним школама био је ограничен, наводно због пренатрпаности.

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Пажљиво прочитај одломак из „Мајн Кампфа“ и покушај да закључиш ко је означен за главне непријатеље немачке државе. Образложи одговор.
2. Пажљиво погледај фотографију масовне подршке нацистичкој партији на митингу у Нирнбергу, септембра 1938. године (на претходној страни).
  - а) Какви су изрази лица људи на фотографији?
  - б) Зашто поједини људи на фотографији имају испружену десну руку? Шта је означавала тако подигнута рука?
  - в) Објасни уз помоћ наставника зашто је идеологија нацизма окупила велик број присталица широм Немачке.
3. Пажљиво погледај илустрацију са примером антијеврејске пропаганде за децу (*горе*) и опиши шта је на тој илустрацији приказано.
  - а) Како су приказана јеврејска деца на илустрацији?
  - б) Зашто је јеврејској деци било ускраћено право на школовање?

1.2 Југославија

Југославија између два светска рата

Од свог стварања југословенска држава је била оптерећена националним и социјалним супротностима. Јеврејска заједница је сачињавала око пола процента становништва, имала је законски регулисан статус и повољне услове за напредак, а јачао је и јеврејски национални покрет, ционизам. Јевреји су имали истакнуту улогу у научном, привредном и културном животу земље. Манифестације антисемитизма су биле релативно ретке, али су јачале после приближавања земље нацистичкој Немачкој, што је кулминирало доношењем два антијеврејска закона 1940. године.

Краљевина Југославија (1929–1939) административна карта с приказом бановина и границом Бановине Хрватске из 1939. године

Од проглашења Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године постојале су изражене националне и социјалне супротности. Политичка криза је привремено окончана диктатуром краља Александра Карађорђевића јануара 1929, што је био неуспешан покушај југословенске националне интеграције. Сепаратистички покрети у Југославији, усташе и ВМРО, су организовале убиство краља Александра и француског министра спољних послова Луја Бартуа у Марсеју октобра 1934. године. Под намесником кнезом Павлом Карађорђевићем и председником владе Миланом Стојадиновићем, Југославија је јачала привредне и политичке везе са фашистичком Италијом и нацистичком Немачком. Покушај решења кризе давањем широке аутономије Хрватима, стварањем Бановина Хрватске, августа 1939. године, показао се науспешним, а почетак Другог светског рата је све више угрожавао опстанак земље.

У југословенској држави су се нашли Јевреји који су били везани за различите националне традиције и културе. Захваљујући повољним условима живота и пословања, они се се релативно брзо прилагодили новим околностима и створили су јединствену организацију, Савез јеврејских вероисповедних општина. Положај Јевреја је 1929. године регулисан Законом о верској заједници Јевреја у Краљевини Југославији који је за Савез, и уопште јеврејску заједницу, значио даљи напредак и утврђивање статуса.

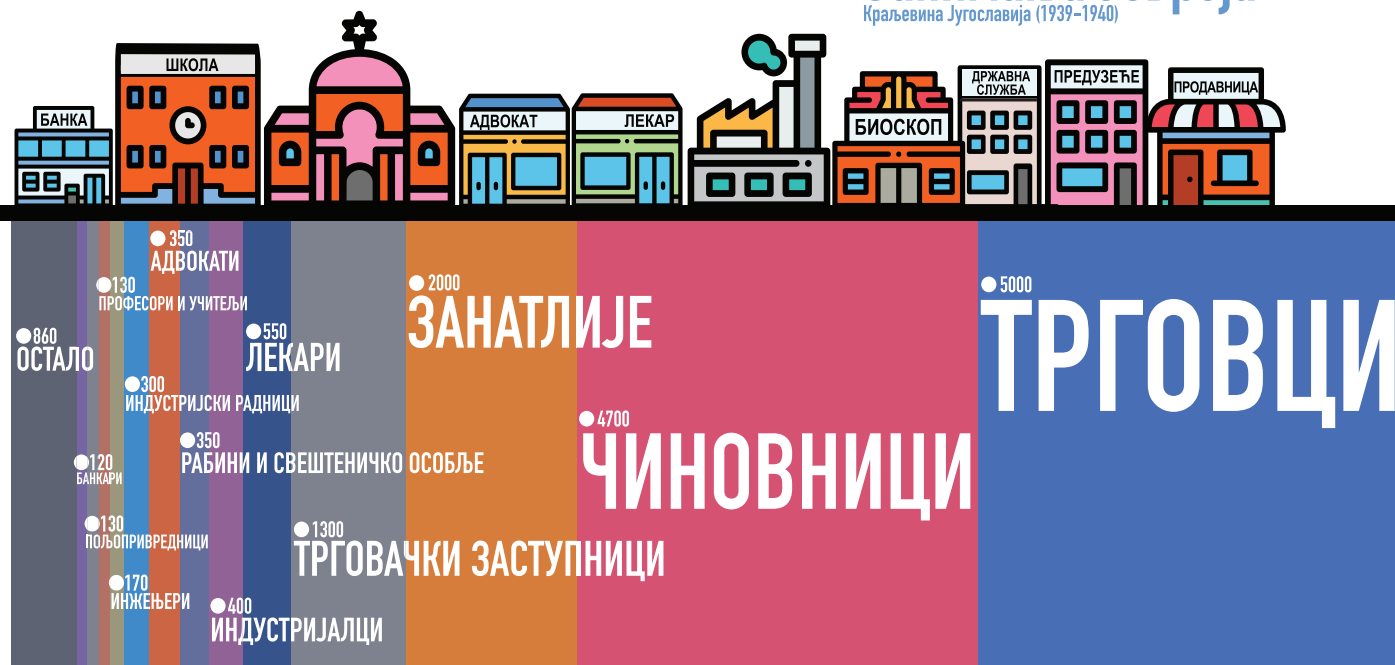
Јеврејска заједница била је релативно малобројна и чинила је око пола процента становништва државе. Према подацима из 1939. године у целој Југославији, која је тада имала око 15596000 становника, живело је 17370 јеврејских породица са укупно 71342 члана (осим Јевреја, југословенских држављана, пред Други светски рат је из централне Европе стигло још око 4000-5000 јеврејских избеглица у Југославију, тражећи спас пред најездом нацизма). Јевреји су живели углавном у великим градским центрима, пре свега у Београду, Загребу, Осијеку, Сарајеву, Скопљу, Битољу. Већина Јевреја била је запослена у трговини, занатству, индустрији, као и у слободним професијама, па је међу Јеврејима било много трговаца, чиновника и занатлија, али и лекара, адвоката, индустријских радника, учитеља и свештеничког особља. Млади Јевреји су већином били ученици основних школа, гимназија, виших и стручних школа, као и универзитета. Док је највећи број Јевреја живео просечним стандардом, као и остали грађани, било је и имућнијих, као што је било и сиромашних, посебно у македонским градовима. Јевреји су створили бројне друштвене организације, омладинске, женске, спортске итд. Истовремено су активно учествовали у јавном, научном и културном животу земље.

Ционистички покрет у Југославији био је добро организован и обухватао је једну десетину припадника заједнице. Посебно значајне су биле јеврејске омладинске организације које су припремале насељенике за Палестину.

(Инфографике: Тераформинг © terraforming.org)

Занимања Јевреја

Краљевина Југославија (1939–1940)

Професије Јевреја у Краљевини Југославији по подацима из 1939–1940.

Антисемитизам у Југославији

Манифестације антисемитизма у југословенској држави биле су релативно ретке. Злогласни антисемитистички спис *Протоколи сионских мудраца* први пут је у Југославији објављен 1929. године. Од доласка Хитлера на власт, а нарочито од почетка Другог светског рата у Европи, антисемитизам је јачао и у Југославији, што је кулминирало доношењем два антијеврејска закона октобра 1940. године. Тим законима је југословенска влада Јеврејима ограничила школовање („*numerus clausus*“) и забранила трговање храном на велико. Антисемитизам је био део политичког програма малобројних фашистичких политичких организација, *Збора* Димитрија Љотића и усташа, а осећао се и у великим верским заједницама. Бројна немачка национална мањина у Југославији је углавном следила антисемитистичку идеологију и политику своје матице, нацистичке Немачке.

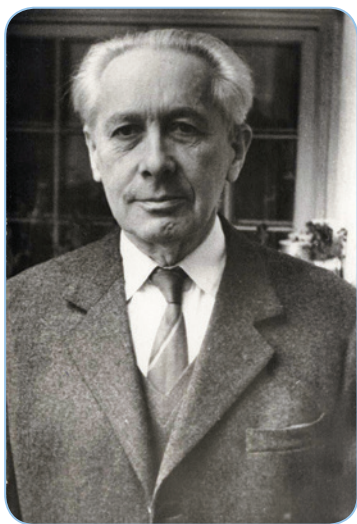
Јевреји у Југославији пре Другог светског рата

Породица Барух у Пожаревцу 1925. године:
Булина Барух и деца Јосиф, Бора, Исидор, Рашела, Соња и Бела

У Јеврејској Мали на Дорћолу у Београду
живели су већином сиромашнији Јевреји

Хуго Клајн, неуропсихијатар, наш
први психоаналитичар, позоришни
редитељ и професор режије

Прослава Пурима у згради Јеврејске општине у Београду, у Улици Краља Петра 71а

Пурим је празник којим се слави ослобођење јеврејског народа од завере великог царског везира који је планирао да побије све Јевреје у старом персијском царству. Пурим је један од највеселијих јеврејских празника. Том приликом се често уз славље организује и маскенбал.

Даниел Озмо је рођен у сиромашној јеврејској породици у Олову у Босни и Херцеговини, а детињство и младост провео је у Сарајеву. Уметничку школу је завршио у Београду. У свом уметничком раду био је социјално ангажован, инспирисан животом обичних људи, радника и сиротиње. Даниел Озмо је био члан Комунистичке партије Југославије. Усташе су га убиле у логору Јасеновац 1942. године.

Даниел Озмо, Јеврејска махала у Битољу

Јеврејско женско друштво

Чланице Јеврејског женског друштва

Зграда Јеврејског женског друштва, у Улици Високог Стевана 2

Јелена Демајо, рођена Алкалај, била је учитељица и јавна радница. Њеном заслугом је 1874. године у Јеврејској Мали на Дорћолу основано Јеврејско женско друштво, чији је она била дугогодишњи председник. Током Балканских ратова и Првог светског рата чланице Јеврејског женског друштва активно су доприносиле ратним напорима Србије помажући Црвеном крсту у припреми завоја и радећи као медицинске сестре у пољским болницама. Јеврејско женско друштво било је посвећено добротворним, културним и образовним активностима међу женама. Почело је са пружањем помоћи сиромашним девојкама и удовицама са децом, да би кроз време дало значајну подршку образовању и културном развоју целокупне јеврејске заједнице, а сарађивало је и са разним нејеврејских институцијама у Београду и својим програмима и кампањама редовне и хитне помоћи пружало помоћ угроженим породицама и појединцима. Године 1937/38. изграђен је Дом јеврејског женског друштва у овиру којег је радило и обданиште, школа за девојке, и држана су предавања за жене. Током 1941. године у Дому јеврејског женског друштва била је смештена јеврејска болница све до марта 1942. када је немачка полиција на суров начин убила болеснике и особље болнице током последње фазе уништења Јевреја у окупираној Србији. Зграда Јеврејског женског друштва постоји и данас на Дорћолу у улици Високог Стевана 2 и у њој је смештен Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду.

Јулија Фишер је рођена као Јулија Сандел 27. маја 1915. у Славонском Броду од мајке Естер, рођ. Тененбаум, и оца Менахема. Живела је у Београду где је радила као наставница у Медицинској школи. Јулија је била удата за Ерика Фишера, лекара и поручника Југословенске војске. Убили су је Немци 3. фебруара 1942. године. Било јој је 27 година.

Јулија и Ерих Фишер у Београду пре рата
(Yad Vashem Photo Archive, Jerusalem. 9162/2)

Београдски Сајам је изграђен 1937. године. У то време био је симбол нове, светле будућности Београда. Сајам је привлачио инвеститоре и произвођаче, и тиме отварао нове перспективе за развој привреде. Осим југословенских, ницали су међународни павиљони: мађарски, румунски, немачки, италијански, чехословачки, турски... У архитектонски веома модерном и лепом окружењу, грађани Београда су у великом броју долазили да разгледају изложене експонате, међу којим су била и најновија технолошка достигнућа тог времена. Сајам је био врло популарна дестинација где су осим у разгледању изложених производа из разних делова Европе, грађани могли да уживају и у богатој понуди ресторана и продајних штандова. Београд је тако, закорачивши по први пут преко Саве, постајао права европска метропола. Али уместо капије која води у светлу будућност, Сајмиште ће постати место страшне смрти и страдања када на том месту нацистички окупатори у децембру 1941. оснивају прво Јеврејски логор Земун или „Judenlager Semlin“, а након убиства Јевреја крајем маја 1942, прихватни логор у којем су затварани углавном Срби са територије НДХ за слање у радне и концентрационе логоре.

РЕЧНИК

сепаратизам – тежња за отцепљењем (одвајањем) народа или области из државне заједнице

усташе – хрватска фашистичка, клерикална и терористичка организација која се залагала за независну државу Хрвата

ВМРО – револуционарна пробугарска организација која се залагала за стварање независне Македоније

ЗБОР – профашистичка организација југословенског карактера у Србији, која је почивала на идејама антикомунизма и антисемитизма

фолксдојчер – (нем. *Volksdeutsche*) израз који се до 1945. године односио на етничке Немце који су живели изван Немачке, као националне мањине у разним земљама у средњој и источној Европи, па тако и у Краљевини Југославији

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Истражи и опиши примере доприноса јеврејске заједнице у културном и привредном животу у Краљевини Југославији.
2. Наведи организације и покрете на простору Југославије које су водиле антисемитистичку политику.
3. Када је југословенска влада први пут увела антијеврејске мере? Наведи које су то мере.
4. Истражи живот и судбину породице Барух.
5. Истражи који су најважнији споменици јеврејске културе у твом граду, или у близини твог града.

2. Холокауст

Холокауст је геноцид над Јеврејима који је са циљем уништења свих Јевреја осмишљен, систематски планиран и изведен од стране немачких нациста, њихових помоћника и истомишљеника широм окупиране Европе током Другог светског рата. У Холокаусту је убијено 6 милиона Јевреја.

Након напада на Пољску и почетка Другог светског рата 1939. године, нацисти су почели са остваривањем плана о прогону Јевреја у целој Европи. Расни закони, који су били на снази у Трећем Рајху, примењени су и на окупираним територијама, док су земље у савезништву са Немачком развиле своје антисемитистичко законодавство.

Међу првим мерама које су нацистичке власти увеле била је обавеза за Јевреје да на руци носе жуту траку са Давидовом звездом и да на тај начин буду обележени у јавности. То је био први корак за искључивање и дехуманизацију Јевреја.

Убрзо, донета је одлука да се Јеврејима одузме слобода кретања, па је наређено да морају да живе у одређеним деловима градова, односно у гету. Око сваког гета изграђен је зид или је постављена бодљикава жица, а Јеврејима је излаз забрањен без посебне дозволе. Услови живота у **гету** су били веома тешки: огроман број људи морао је да живи у малом простору, без довољно хране и без одговарајућих хигијенских услова. Убрзо су људи почели да умиру од глади и болести. Највећа гета налазила су се у Варшави, у Кракову и Лођу. Паралелно, у југоисточном делу окупиране Пољске стваран је такозвани Генерални гувернман, у који је, у првом тренутку, предвиђена депортација свих европских Јевреја и њихово коришћење као робовске радне снаге.

Након напада на Совјетски Савез 1941. године, започето је систематско убијање Јевреја. Посебне СС јединице су пратиле немачку војску у походу према истоку, са задатком да територије „очисте“ од „непожељног“ становништва, првенствено од Јевреја. Рачуна се да је 1941. године на територији окупираног Совјетског Савеза, пре оснивања злогласних логора смрти, убијено, углавном стрељањем, преко милион Јевреја. Овај масовни злочин назива се и „**Холокауст мецима**“.

СС јединице стрељају Јевреје код места Ивангород, на територији данашње Украјине

Варшавски гето

Варшавски гето након гушења устанка

Варшавски гето био је највећи јеврејски гето у окупираној Европи током Другог светског рата. Од 1940. године у њему је било заточено преко 400000 Јевреја. Године 1943. јеврејски заточеници подигли су устанак који су Немци крваво угушили. Гето је тада ликвидирао. Највећи број заточеника Варшавског гета страдао је приликом депортација у концентрациони логор Треблинка, као и друге логоре у окружењу. Велики број страдао је од глади, болести и исцрпљености током живота у гету.

Ванзејска конференција означила је почетак завршне фазе уништења европских Јевреја. Јануара 1942. године нацистичке вође су донеле одлуку о ликвидацији свих Јевреја, и у ту сврху су створени логори смрти. Током конференције у Ванзеу, политички, полицијски и бирократски званичници су се сложили око коришћења нових метода, јер стрељања, гасни камиони и други до тада коришћени методи убијања „нису били довољно ефикасни”. Холокауст је у том тренутку добио своје најстрашније лице – „фабрике смрти”. **Логори смрти** су изграђени највише на територији Трећег Рајха и окупиране Пољске. Аушвиц, Треблинка, Собибор су само неки од њих. У њима су биле у функцији посебне коморе за убијање заточеника гасом, као и крематоријуми за спаљивање њихових тела. Само у логору Аушвиц на овај начин убијено је више од милион Јевреја.

Многи Јевреји су убијани кроз принудни рад. Постојала је читава мрежа логора у којима су заточеници коришћени као робовска радна снага у рудницима и у фабрикама где су радили у страшним условима, често до смрти.

Док су савезничке снаге ослобађале Европу, нацисти су у повлачењу заточенике водили са собом и премештали их у друге логоре или убијали на путу у злогласним **маршевима смрти**.

Механизам Холокауста

Битан део идеологије и политике нацистичке Немачке и њених планова за преуређење Европе је било расељавање и убијање непожељних „расних”, националних и верских група и идеолошких противника. Пре убијања требало их је потпуно искористити као робовску радну снагу. Јеврејски народ је потпуно дехуманизован и стигматизован као „апсолутно зло” и „смртна опасност за човечанство”, које мора бити уништено. Нацистичка идеологија је преточена у државну политику потпуног уништења свих Јевреја, за шта су употребљена сва средства модерне државе уз велику помоћ колаборациониста и квислиншких режима. Уништење Јевреја се одвијало у условима Другог светског рата, за који је нацистичка пропаганда окривила саме Јевреје. Процес уништења Јевреја одвијао се по утврђеним фазама; *идентификација*, односно издвајање и обележавање, затим је следило одузимање имовине, *експропријација*, а након тога је ишла *концентрација* Јевреја у логорима или гетима, одакле су одвођени на систематско уништење или *екстерминацију*.

Бабин Јар

Недалеко од града Кијева, на месту познатом као „Бабин Јар”, нацистичке и колаборационистичке јединице су 29. и 30. септембра 1941. године стрељале више од 33000 јеврејских мушкараца, жена и деце. На том месту је током окупације побијено више од 100000 Јевреја, Рома, припадника Црвене армије и других.

Четворогодишња Малвина и трогодишња Полина Бабат убијене су у Бабин Јару.

(Фото: United States Holocaust Memorial Museum, Babi Yar Society)

Аушвиц

У близини пољског града Освјенћим (Аушвиц на немачком) налазио се највећи нацистички логорски комплекс који је остао познат као логор Аушвиц и који је постао симбол нацистичког зла. Аушвиц се састојао од око 50 подлогора, међу којима је био логор смрти Биркенау. Данас је Аушвиц централно место комеморација које се редовно одржавају у знак сећања на жртве Холокауста, геноцида над Ромима и других нацистичких злочина.

Мађарски Јевреји након искрцавања из возова стижу у Аушвиц (мај 1944. године).

Ана Франк

Ана Франк била је јеврејска девојчица рођена у Франкфурту у Немачкој 12. јуна 1929. године. Када су нацисти дошли на власт и започели да спроводе антијеврејске мере, породица Франк је одлучила да избегне из Немачке. Уточиште су нашли у Холандији, у Амстердаму, где је једно време Ана имала лепо детињство. Али већ 1940. године, Немачка је окупирала Холандију и увела антијеврејске мере. Да би избегли прогоне и слање у логор, заједно са још неколико пријатеља, породица Франк је одлучила да се сакрије у тајно скровиште које су припремили у задњем делу куће у којој је била фирма Аниног оца Ота. Ана је ту провела више од две године у веома малом простору заједно са осталима. Све време је писала дневник и описивала како се осећала и о чему је размишљала. Након што их је неко одао полицији, 4. августа 1944. године, сви су ухапшени и послани у концентрационе логоре. Ана је умрла од болести и глади у концентрационом логору Берген Белзен. Након рата, Анин отац Ото, који је једини преживео, објавио је Анин дневник. До данас, Дневник Ане Франк је остао једно од најпотреснијих сведочанстава Холокауста, као и један од најпознатијих симбола отпора и достојанства.

„Величина човека не лежи у богатству и моћи, него у карактеру и доброту. Људи су само људи, и сви људи имају мане и недостатке, али сви се ми родимо добри.“

Ана Франк

На мети нациста били су и други

У основи нацистичке идеологије и политике био је расизам, тако да су на удару били не само Јевреји, који су изложени потпуном уништењу, него и поједини словенски народи и Роми. Прогону су изложени и политички противници, пре свега комунисти, затим ментално оболели, хомосексуалци, Јеховини сведоци и други. Посебни расни закони примењивани су против Рома како у Трећем Рајху, тако и у окупираним земљама под његовом контролом. Геноцид над Ромима назива се и **Порајмос** или **Самударипен**.

Роми заточени у нацистичком логору Белзец код Лублина у Пољској
(Фото: Archiwum Dokumentacji Mechanicznej SR ID: II 6191)

Више о страдањима Рома у трећој свесци.

Ослобођење

Црвена армија је 27. јануара 1945. године ослободила Аушвиц – највећи нацистички логор смрти. Генерална скупштина Уједињених нација је 2005. године прогласила 27. јануар за Међународни дан сећања на жртве Холокауста.

Лекар (у средини) 322. стрељачке дивизије Црвене армије и група преживелих излазе кроз главну капију ослобођеног логора Аушвиц на којој је натпис „Рад ослобађа“.

У тренутку када савезници ослобађају територије под немачком контролом, већина европских Јевреја је већ убијена. Савезнички војници који ослобађају логоре су згрожени оним што затичу. За жртве Холокауста ослобођење стиже прекасно.

Шмуел Краковски:

„За нас, победа је стигла прекасно, сувише прекасно.“

(након што је Црвена армија ослободила логор Терезенштат)

РЕЧНИК

геноцид – Међународни злочин организован са јасном намером потпуног или делимичног уништавања националних, етничких, расних или религијских група; спада у најтежу врсту злочина против човечанства.

дехуманизација – Обесчовечење, представљање одређене групе као да нису људска бића кроз свесно умањивање, прикривање и искривљавање њихових људских особина; ширење овакве представе о некој групи, најчешће путем политичке пропаганде и у медијима, претпоставка је за одузимање људских права, дискриминацију, мржњу, па и геноцид.

квислинг – Издајник и сарадник непријатеља који кроз колаборацију са окупатором директно учествује у наносњу штете и злочинима над сопственим народом. Назив је настао по норвешком политичару Видкуну Квислингу, сараднику нациста током Немачке окупације Норвешке за време Другог светског рата.

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Објасни значење појма Холокауст и наведи све његове фазе.
2. Жртве Холокауста су страдале у свету у којем можемо разликовати различите улоге: злочинци, помагачи, посматрачи, спасиоци (праведници). Људи су доносили различите одлуке, да сарађују са нацистима, или да помажу и спасавају жртве, или да се дистанцирају од свега како би спасили своје животе.
  - а) Наведи разлоге зашто би неки људи сарађивали са нацистима и помагали им да убијају Јевреје.
  - б) Наведи разлоге зашто би неки људи помагали Јеврејима да избегну страдање и тако ризиковали свој живот и животе чланова својих породица.
  - в) Објасни шта значи бити посматрач. Наведи неки пример из свакодневног живота.

3. Холокауст у Србији

После краткотрајног Априлског рата, Краљевина Југославија је уништена, а Србија окупирана и распарчана на неколико окупационих зона. Највећи део Србије пао је под Немачку окупацију, укључујући Банат под управом фолксдојчера. Остале делове Србије окупирале су Мађарска, Бугарска, Независна држава Хрватска и Италија. Иако је уништење јеврејске популације имало различит ток у областима под контролом различитих окупатора, исход је био једнако страхан: преко 80% Јевреја у Србији и Југославији страдало је у Холокаусту.

Кнез Павле Карађорђевић и југословенска влада, на челу са Драгишом Цветковићем, донели су одлуку о приступању Краљевине Југославије Тројном пакту. Протокол о приступању Тројном пакту потписан је 25. марта 1941. године у дворцу Белведере у Бечу. Група официра, предвођена генералима Душаном Симовићем и Боривојем Мирковићем, организовала је војни пуч у ноћи између 26. и 27. марта и на власт довела младог Петра II Карађорђевића. Демонстрације против приступања Југославије Тројном пакту избиле су 27. марта у Београду и у другим градовима Краљевине Југославије. Иако је нови председник владе Душан Симовић покушао да увери Хитлера да ће Југославија остати неутрална, Немачка је 6. априла 1941. године напала Југославију без објаве рата. Југословенска војска није била у стању да пружи озбиљнији отпор немачком агресору. Југославија је капитулирала 17. априла, а краљ, влада и војни врх су напустили земљу. Југославија је уништена и подељена између Немачке и њених савезника.

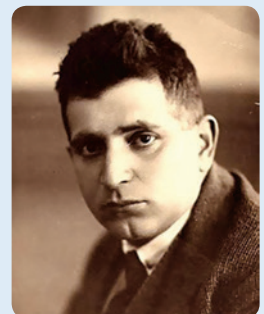

Београд након бомбардовања 6. априла 1941. године

Демонстрације 27. марта 1941. у Београду

„И поред наше потпуне неспремности за савремени рат, и упркос нашој неорганизованости и растројству, непријатељској надмоћи, петоколонишком или парализованом ставу високог командовања – вест и свест о брзој капитулацији поразила је свакога просечнога нашега официра. Није хтео, није умео да верује. Знали смо да морамо подлећи. Али како? Али кад? Никома у главу није ишло да ће то да се догоди тако нагло и тако срамно.“

(Сећање **Станислава Винавера**, великог књижевника и ствараоца, на Априлски рат 1941. године у *Године понижења и борбе. Живот у немачким „офлазима“*, Београд 1945, 3)

3.1 Немачка окупациона зона у Србији

Немачка окупациона зона је обухватала највећи део централне Србије, север Косова и Метохије, и Банат. Одмах по уласку немачких трупа у Србију Јевреји су регистровани, обележени жутом траком, имали су радну обавезу, избачени су из јавних служби, забрањено им је лечење у јавним установама и почело је одузимање њихове имовине. Ове и друге мере дискриминације су погодиле и Роме, а спроводила их је немачка полиција, уз помоћ управног апарата српске квислиншке управе **Милана Аћимовић**, а затим генерала **Милана Недића**. Од средине августа 1941. године власти немачке националне мањине у Банату протерале су све Јевреје у Београд.

И поред тешких околности, Јевреји су учествовали у устанку и антифашистичкој борби од јула 1941. године. Тада је почело све масовније убијање Јевреја и организовање логора за противнике окупације и квислиншког режима, пре свега комунисте, а затим и Јевреје и Роме, и друге родољубе. Најзначајнији су били логори Бањица у Београду, логор у Шапцу и логор Црвени крст у Нишу. У Логору у Топовским шупама на Аутокоманди у Београду су од друге половине августа 1941. године били затворени јеврејски мушкарци из Баната и Београда, а затим и ромски мушкарци из Београда. Немачка војска је сламала устанак масовним стрељањима цивилног становништва, а логори су постали главни извор талаца за стрељање. До средине новембра убијени су готово сви јеврејски, делом и ромски, мушкарци из Србије, као и јеврејске избеглице из Средње Европе. Ово је праћено јаком антијеврејском пропагандом која је оптуживала Јевреје као организаторе и вође устанка.

Од 8. децембра 1941. године сви преостали Јевреји, као и део Рома, жене, деца и старци, заточени су у јеврејском логору Земун на Београдском сајмишту. Марта 1942. године у Берлину је одлучено да се Јевреји у Србији униште, и у Београд је послат камион-гасна комора. До 10. маја скоро сви Јевреји заточени на Сајмишту су убијени, а нацистички официри су се међусобно хвалили да је Србија „једина земља у којој је јеврејско и циганско питање решено“.

Логор Бањица

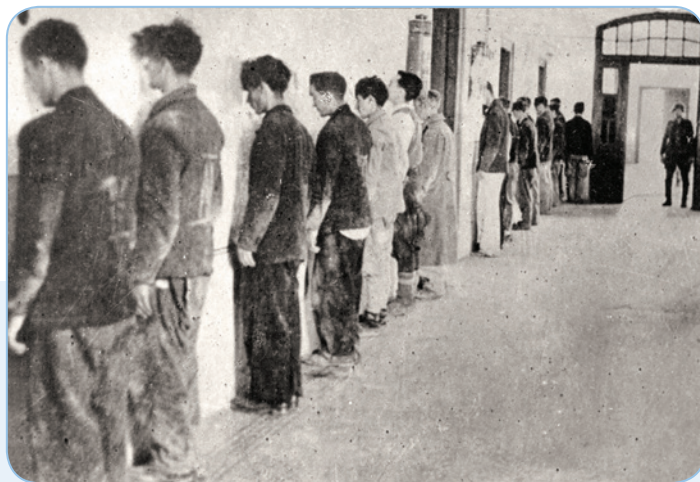
Логор Бањица основан је, пре свега, као логор за политичке затворенике (комунисте), противнике окупације и квислиншког режима. Од самог почетка у њему су били затворани и Јевреји.

Јевреји на принудном раду у Београду 1941. године

Генерал Харалд Турнер,
шеф Управног штаба
војног заповедника Србије

Заточеници Бањичког логора, фотографија из 1942. године

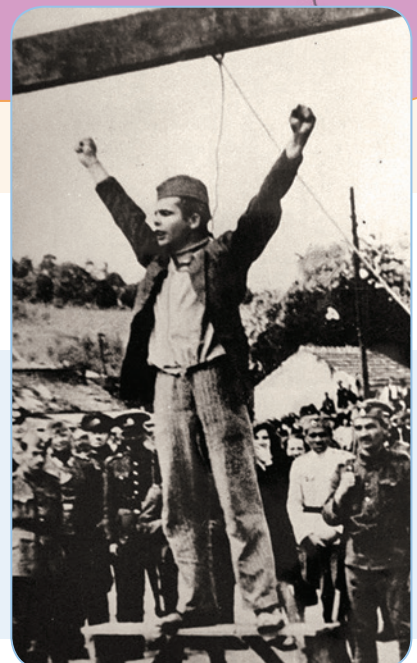

окупација и подела
територије –
СРБИЈА
1941

(Мапа: Тераформинг © terraforming.org)

Антифашистички покрет

Стјепан Стево Филиповић био је током устанка у Србији 1941. године командир Колубарске чете Ваљевског партизанског одреда. Слика, снимљена непосредно пред његову смрт вешањем 1942. године у Ваљеву, постала је симбол отпора фашизму.

Милан Недић, председник квислиншке владе 1941–1944, био је носилац колаборационистичког режима, крајње лојалног немачкој окупаторској власти, убеђен у победу новог европског поретка предвођеног Немачком.

Масони или слободни зидари јесу припадници организације која се развила током XVIII века у Енглеској, а затим и у другим земљама. У XIX веку, нарочито у конзервативним и десничарским политичким круговима као и у деловима католичке цркве, широм Европе је са циљем ширења антисемитизма пласирана сасвим неистинита теза да иза слободног зидарства стоје Јевреји, што је понављано и за време нацизма.

Антимасонска изложба

Одсек за пропаганду колаборационистичког режима Милана Недића је уз покровитељство Немаца организовао у Београду антијеврејску изложбу под називом *Антимасонска изложба*. Изложба је свечано представљена 22. октобра 1941. године и била је отворена за јавност до 19. јануара 1942. године.

Постер са Антимасонске изложбе

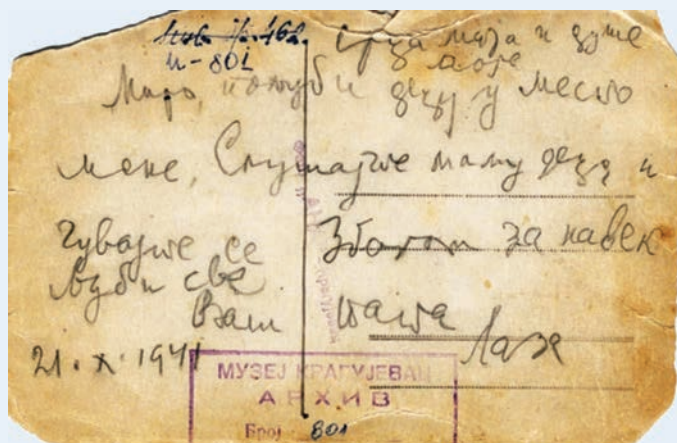
Масовна стрељања

Немачка казнена експедиција у Мачви, октобар 1941. године

Немачки војници спроводе грађане Крагујевца на стрељање, октобар 1941. године

„Срца моја и душе моје. Мир, пољуби децу уместо мене. Слушајте маму децо и чувајте се. Збогом за навек. Љуби све Ваш тата, Лаза. 21. X 1941.”

(Последња порука **Лазара Пантелића**, директора Гимназије у Крагујевцу пре него је стрељан са својим ђацима)

Лазар Пантелић (1893–1941)

Сајмиште

Од априла до маја 1942. године, јеврејски заточеници логора на Сајмишту су систематски убијани у „душегупци” – камиону преуређеном у мобилну гасну комору. Јевреји су укрцавани у овај камион уз образложење да их тобоже превозе у други логор, а немачки официри су их возили кроз Београд до Јајинаца, где би у спремне ископане раке истоварали тада већ беживотна тела.

Спровођење Јевреја у логор на Сајмишту

„Ни глад од које плачеш, ни зима при којој ти се вода у чаши и крв у жилама следи... Какве ли намере имају са нама? У сталној смо напетости: хоће ли нас стрељати, дићи у зрак, транспортовати у Пољску? ... Садашњост само треба прескочити, није нимало пријатна, нимало.”

(Из четвртог писма **Хилде Дајч**, заточенице Јеврејског логора на Сајмишту)

Хилда Дајч пре рата

Фолксдојчери

Део припадника немачке националне мањине је одмах ступио у цивилну и војну службу окупатора, посебно у Банату који је био под управом локалних Немаца. Од фолксдојчера је у марту 1942. године у Белој Цркви формирана и злогласна добровољачка СС дивизија „Принц Еуген” која је учествовала у ратним операцијама против устанка у Југославији и вршила злочине према цивилима.

Смотра Хитлерове омладине (Хитлер-југенд) у Зрењанину, 1941. године

3.2 Бачка под Мађарском

Априла 1941. године Мађарска је окупирала Бачку, починивши велике злочине. Одмах су уведени мађарски антијеврејски закони, а јануара 1942. године мађарска војска и жандармерија извршиле су велики покољ, „Рацију” Срба и Јевреја у јужној Бачкој и Новом Саду, у којем је убијено око 4000 цивила, укључујући и жене и децу. Јеврејски мушкарци су мобилисани у радне јединице у рату против Совјетског Савеза, где је већина страдала. Део је на захтев Немаца упућен на присилни рад у рудник Бор. Део јеврејске омладине укључио се у антифашистички покрет, али је већина ухапшена, погубљена или заточена. По уласку немачких трупа у Мађарску 19. марта 1944. године одмах су уведене оштре антијеврејске мере и у Бачкој. Јевреји су пописани, обележени жутом траком, одузета им је имовина, а од краја априла сви су интернирани у логоре у Бачкој Тополи, Суботици, Сегедину и Бачалмашу, као и у гета у Суботици и Баји. Осим групе од око 700 „радно способних”, који су упућени у радне логоре крај Беча, остали су од 25. маја 1944. године депортирани у логор смрти Аушвиц-Биркенау где су готово сви убијени.

Јевреји из Сенте на принудном раду

Мађарска војска и полиција током „рације” у Новом Саду

Мађарска жандармерија спроводи Јевреје из Бездана у гето, 1944. године.

„Овај нотес садржи песме мађарског песника Радноти Миклоша. Он моли проналазача да исти пошаље на адресу свеучилишног професора Ортутаја Ђуле у Будимпешту, у Улицу Хордански бр. 1”

(Текст на бележници са песмама **Миклоша Раднотија**, који је убијен при повлачењу Јевреја са присилног рада у Бору октобра 1944; Миклош Радноти, *Борска бележница*, Бор, Народна библиотека Бор, 1979, 17)

3.3 Срем под Независном Државом Хрватском

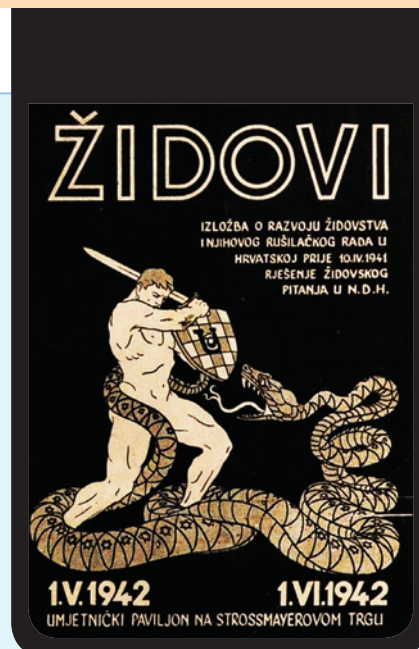
После слома Југославије, Немачка и Италија су омогућиле стварање Независне Државе Хрватске, у чијем саставу је, осим Хрватске и Босне и Херцеговине, био Срем све до Земуна и до обале Саве, докле се тада простирао Београд. Поредак усташке НДХ био је сличан нацистичком и одмах је, упоредо са Србима, почео прогон Јевреја, а затим и Рома. Јевреји су регистровани, обележени, изложени уценама, насиљу, пљачки и све масовнијем затварању у логоре, а све то је пратила снажна антисемитистичка кампања. У томе је учествовала и бројна немачка национална мањина. Крајем јула 1942. године усташке власти су наредиле истовремено хапшење свих Јевреја у Срему, а након тога је уследило њихово депортовање у логоре смрти. Већи део похапшених Јевреја је заточен на фудбалском стадиону у Винковцима под отвореним небом. После месец дана део заточеника је депортован у Јасеновац, а други део у Аушвиц, где је већина одмах убијена.

Анте Павелић, вођа клерофашистичког усташког покрета и поглавник марионетске Независне Државе Хрватске

Антијеврејска изложба „Жидови“

Након што је у мају 1942. године приказана у Загребу, усташка антијеврејска изложба „Жидови – изложба о развоју жидовства и њиховог рушилачког рада у Хрватској прије 10. травња 1941. године. Рјешење жидовског питања у НДХ“ отворена је 19. августа у Земуну.

Осим антисемитистичких оптужби преузетих из нацистичког расистичког наратива, усташка пропаганда је истовремено и антијугословенска и антисрпска, а Јевреји се између осталог оптужују и да су створили „државно чудовиште Југославију“.

Од краја априла 1941. године усташке власти су организовале систем логора у којима су главну улогу имали **логори смрти** Госпић-Јадовно, а од августа 1941. до краја априла 1945. године Јасеновац. У овим логорима је спровођен геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима, а у њима су масовно убијани и припадници партизанског покрета и други родољуби. Ово су били једини логори смрти у Европи ван контроле нацистичке Немачке.

Деца означена јеврејским звездама са словом Ж (Жидови), што је био знак за Јевреје у НДХ

Усташе пљачкају личну имовину и вредности затвореника тек приспелих у логор Јасеновац.

Бекство из логора Јасеновац

„Оно што ми је највише помогло јесте чињеница да нисам клонуо духом. Стално сам размишљао о бекству и ковао нове и нове планове. Септембра 1942. године нас седморица младића смо, захваљујући храбрости и срећи, успели да прескочимо жицу и побегнемо. После бекства, српско становништво нам је помогло и сви смо се придружили партизанима. Од робова смо поставили људи. После рата вратио сам се у Београд и нашао се с мајком и две сестре. Срећом, успеле су да преживе рат за разлику од многобројне родбине и пријатеља на чија сам врата куцао а нико ми није одговарао.”

(Цадик Данон, *Сасечено стабло Данонович: сећања на Јасеновац, Београд, 2000.*)

Цадик Брацо Данон успео је да побегне из логора Јасеновац и придружи се партизанима.

3.4 Југоисточна Србија под Бугарском

У саставу бугарског окупационог подручја у Југославији, осим већег дела Македоније, била је и југоисточна Србија са Пиротом, у којем је живела мања јеврејска заједница. На њих је примењено бугарско антисемитистичко законодавство по којем су они морали бити регистровани, обележени, изложени пљачки и разним понижењима. Почевши од 11. марта 1943. године сви Јевреји са бугарских окупационих подручја у Југославији и Грчкој, међу њима и Јевреји из Пирота, су депортовани у логор смрти Треблинку, одакле се нико није вратио.

Преко бугарске луке Лом Јевреји из Пирота депортовани су у логор Треблинку марта 1943. године.

Руди Абраванел (рођ. 1920. године) и Рејна (рођ. 1918. године) са оцем Јаковом у Пироту 1920-их

Породица Абраванел из Пирота

Бугарске окупационе снаге су 1943. године Рудијевог оца Јакова, мајку Софију и тада 23-годишњег Рудија, заједно са другим Јеврејима из Пирота међу којима су били и Рудијеви баба и деда, и три стрица са породицама, депортовале возом према луци Лом у Бугарској да би их одатле бродом послали у логор смрти Треблинка. Током транспорта Руди је успео да се провуче кроз уски прозор сточног вагона и искочи из воза. Преко Бугарске, Македоније и Албаније, Руди је успео да се домогне југа Италије који су тада већ ослободиле савезничке снаге. Одатле је отишао за Израел где је живео са супругом и двоје деце до краја живота 2008. године. Сви остали чланови Рудијеве породице су убијени у логору Треблинка. Рудијева сестра Рејна се пре депортације прикључила народноослободилачкој борби али је ухваћена и стрељана као партизанка.

3.5 Косово и Метохија под Великом Албанијом

Север Косова је био под немачком окупацијом, а јужни део Косова и Метохија су били у саставу Велике Албаније, под италијанским протекторатом. Услови живота су били подношљиви, али је део Јевреја интерниран у Албанију. Део Јевреја се укључио у антифашистички покрет или га је помагао. После капитулације Италије Јевреји су се вратили из Албаније, али су их средином маја 1944. године ухапсили Албанци и Немци. Депортовани су у логор на Београдском сајмишту, а одатле убрзо у логор Берген Белзен, где је велики број умро од глади или болести.

Раул Тајтелбаум рођен је 13. децембра 1931. године у Призрену од оца Јозефа и мајке Паулине рођене Вајсбергер. Раул је са оцем и мајком преживео страхоте логора Берген Белзен, али је отац Јозеф од исцрпљености умро свега недељу дана након што су их ослободили борци Црвене армије. По повратку у Југославију Раул је наставио школовање у Призрену, а 1949. године је са мајком отишао у Израел где живи и данас у дубокој старости. Радио је као новинар и публициста, и био дугогодишњи дописник из Израела за *НИН*, *Борбу* и *Политику*.

Раул и др Јозеф Тајтелбаум

„Био је то последњи јеврејски транспорт са територије Југославије. Међу њима и ми – мој отац, моја мајка и ја. Мој тринаести рођендан, ‘бар мицву’, ‘славио’ сам у овом логору. Заједно са нама ‘Албанцима’ било је и много холандских Јевреја, међу њима и Ана Франк, неколико десетина угледних Јевреја из Грчке. Касније су стигли и други. Преживеле логорашице из Аушвица. Па чак и неколико стотина Јевреја из Либије...”

(Раул Тајтелбаум, „Призренска елегија”, Ми смо преживели... 2. Јевреји о холокаусту, Београд, Јеврејски историјски музеј, 2003, 174)

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Који су били узроци избијања рата на простору Југославије?
2. Пажљиво погледај карту окупационих зона на простору Југославије (на стр. 17). Објасни како је подељена територија данашње Републике Србије.
3. Како објашњаваш изјаву нацистичких званичника да је окупирана Србија „једина земља у којој је јеврејско и циганско питање решено”?
4. Истражи у литератури и на интернету ко је била Хилда Дајч. Опиши њен живот и мотиве одласка у логор на Сајмишту.
5. Истражи у литератури и на интернету ко је био Миклош Радноти и зашто га сматрају једним од највећих песника периода Холокауста.
6. Истражи у својој локалној средини страдање Рома током Другог светског рата. Посети локални музеј, архив или библиотеку и уз помоћ наставника прикупи податке о страдању Рома. Напиши кратак есеј о томе.
7. Каква је била судбина Срба, Јевреја и Рома на простору Срема под управом НДХ?
8. Где су у највећој мери депортовани Јевреји из бугарског окупационог подручја, а где са албанског окупационог подручја?

4. Преживљавање

Највећи број Јевреја који су преживели Холокауст успео је да се спасе сигурне смрти тако што су се скривали, приступили покрету отпора, а неки су у Априлском рату као војници југословенске војске као ратни заробљеници завршили у радним логорима где су имали више шанси да преживе. Јевреји са територије немачке окупационе зоне у Србији, који су успели да се извуку из градова, сакривали су се углавном на српском селу, често са идентитетом српских избеглица из НДХ. То је подразумевало активну помоћ других који су Јевреје скривали или им помагали да преузму лажни нејеврејски идентитет. Други су покушавали да се домогну окупираних територија под Италијом или Мађарском, где су у прво време били на сигурном.

Јевреји у покрету отпора

И поред масовних прогона којима су били изложени одмах по окупацији Југославије, значајан број Јевреја је приступио антифашистичком покрету, било као борци у партизанским јединицама, било као “илегалци” или као лекари. Неки од њих су били међу организаторима устаничких јединица и на истакнутим положајима у партизанском покрету. Сразмерно свом броју, учешће југословенских Јевреја у антифашистичкој борби је било међу највишим у Европи. Значајно је било и учешће Јеврејки у партизанској борби, међу којима је била др Роза Папо, прва жена санитарски генерал у југословенској војсци. Чин генерала Југословенске армије достигло је 14 Јевреја, а 10 је добило највише државно признање, орден Народног хероја.

„4. III 1944. у Крчеву. Акција на прузи Суња – Костајница. У Храстовцу партизански одреди Баније убили 1 пуковника, 3 официра. Заробили 1 мајора, 14 домобрана, усташа и легије. Запљењена цијела архива ловачког здруга.”

Дневник **Лее Абинун Салцбергер** јул 1944 – јул 1945, Данило Шаренац, Ивана Пантелић, *Две половине сећања. Партизански дневници као извор за историју Другог светског рата*, Београд, Институт за савремену историју, 2012, 99.

Др Роза Папо са партизанима у Нишу 1944. године

Др Роза Папо била је лекар, учесник Народноослободилачке борбе, водила је партизанске болнице и санитет, једна је од само две жене које су достигле чин генерала у Југословенској народној армији.

Војо Тодоровић Лерер (десно), командант Прве крајишке бригаде, 1943. године

Војо Тодоровић Лерер био је учесник Народноослободилачке борбе, генерал-пуковник ЈНА и народни херој Југославије.

Јевреји на територијама под италијанском окупацијом

Након увођења антијеврејских мера и нарочито након почетка масовних стрељања за одмазду, многи Јевреји су покушали да се спасу бежећи у иностранство. Око 5000 Јевреја из Србије и НДХ нашло је уточиште на територијама под италијанском окупацијом, односно на Косову, у Црној Гори, у Далмацији и Словенији. Италијанске власти су одбиле да их врате Немцима или усташама. Већина њих се на тај начин спасила, да би се после капитулације Италије, 8. септембра 1943, придружили партизанима или евакуисали на слободну територију.

Јевреји избеглице у италијанском логору у Краљевици

Посматрачи и сведоци

Становници Београда и других градова били су сведоци понижавања и злостављања својих суграђана Јевреја. Неки су покушавали да помогну или изразе своје саучешће, други су окретали главу, чак и од својих дојучерашњих комшија или пријатеља. Јавне објаве о стрељањима „Јевреја и комуниста“ требало је да слома сваку помисао о отпору окупатору.

Спровођење Јевреја у логор на Сајмишту

„9. децембар 1941, Београд – Хлеба има, меса нема. [...] Од јуче Јевреји женског пола, заједно са децом, шаљу се на Сајмиште у логор. Мушкарци су раније негде одведени. За неки дан ниједан Јеврејин неће бити у Београду. Пред Ботаничком баштом пуно живости. Одатле се Јеврејке шаљу у логор. Изгледа као да је општа сеоба света.“

(Извод из дневника **Драгутина Ј. Ранковића**; Наташа Милићевић, Душан Никодијевић, *Свакодневни живот под окупацијом 1941 – 1944. Искуство једног Београђанина*, Београд, Институт за новију историју Србије, 2011, 89 – 90.)

„Прве жртве ‘Сајмишта’ били су Јевреји. Судаћи по пуним павиљонима одеће, обуће, разних дечјих играчака, по гомилама људске косе и разних других ствари, које смо затекли доласком у овај логор, на Сајмишту је до пролећа 1942. године побијено на хиљаде Јевреја.“

(Сведочење заробљеног партизана **Милана Спасојевића**, који је са групом другова из Крагујевца 2. јуна 1942. године доведен у логор на Сајмишту; Милан Спасојевић, „Кућа смрти на Сајмишту“ *Град борбе и слободе. Београд 1941 – 1944*, Радован Благојевић (ур.), Београд, култура 1964, 205)

Помагачи

Брзина којом су Јевреји пописани и строга контрола над Јеврејима оставили су мало могућности за бекство и спасавање. Јеврејима који су у томе успели помогли су људи који су, без обзира на претњу смртном казном онима који скривају Јевреје, помоћ пружали као гест хуманости и отпора окупатору. Помагало се пријатељима и познаницима, али и често потпуно непознатим, при чему је сигурно уточиште најчешће било српско село. Преузимање лажног нејеврејског идентитета олакшавала је чињеница да је Србија била преплављена избеглим и прогнаним Србима из других делова Југославије, нарочито из НДХ.

Држава Израел је установила признање **„Праведник међу народима“** које се додељује онима који су ризикујући сопствене животе спашавали Јевреје током Холокауста. До сада је „Праведницима међу народима“ проглашено 135 особа из Србије.

Соња Лунгиновић и **Марија Андеселић** у Београду 1944. године. Марија је са ћеркама Вером и Наталијом сачувала Соњу и спасила је од смрти у Холокаусту. За своју несебичну помоћ, упркос томе што су сопствене животе изложиле опасности, Израел је наградио Марију, Веру и Наталију признањем Праведник међу народима.

КАКО ПРЕЖИВЕТИ?

Ознаке које су на оделу морали да носе Јевреји у окупираној Србији и Независној Држави Хрватској.

ОФИЦИРИ И ВОЈНИЦИ
ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ У
РАТНОМ ЗАРОБЉЕНИШТВУ

ПОБЕЋИ СА
ТЕРИТОРИЈЕ ПОД
НЕМАЧКОМ
ОКУПАЦИЈОМ?

САКРИВАЊЕ ПОД
ЛАЖНИМ ИДЕНТИТЕТОМ
НА СЕЛУ ИЛИ У ГРАДУ?

ПРИСТУПАЊЕ
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОМ
ПОКРЕТУ?

ИЗБЕЋИ ЗЛОЧИНЕ И ДЕПОРТАЦИЈЕ
НА ТЕРИТОРИЈАМА ПОД КОНТРОЛОМ НДХ
МАЂАРСКЕ БУГАРСКЕ И ВЕЛИКЕ АЛБАНИЈЕ?

БЕКСТВО У ИТАЛИЈАНСКУ ОКУПАЦИОНУ ЗОНУ,
ИТАЛИЈУ, ШВАЈЦАРСКУ И ДРУГЕ ЗЕМЉЕ?

Фото у позадини:

Депортација Јевреја из Зренањина, август 1941.

(Инфографика: Тераформинг © terraforming)

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Велики број Јевреја учествовао је у Народноослободилачкј борби. Истражи у литератури и на интернету биографију неког од истакнутих бораца НОБ-а јеврејског порекла и напиши кратак есеј о томе.
2. Објасни шта означава признање Праведник међу народима.
3. Где су јеврејске избеглице тражиле уточиште и спас од Холокауста?

5. После Холокауста

Други светски рат се завршио 1945. године одневши око 55 милиона људских живота. Многи су изгубили животе за време ратних операција, насиља, глади или болести. У току рата нацисти, њихови помагачи и сарадници су извршили страшне злочине, између осталих геноцид над Ромима, геноцид над Србима у НДХ, масовни злочин над ментално оболелим и особама са инвалидитетом, над хомосексуалцима, ратним заробљеницима Црвене армије, политичким неистомишљеницима и многим другима. Али по свом циљу и начину на који је припремљен и изведен, као и по свом обиму, Холокауст је посебан и јединствен злочин.

Ново југословенско друштво након рата

Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача основана је 1943. године, а њен рад је трајао до 1948. године. Задатак Комисије је био да документује и, на основу сведочења, утврди злочине почињене у Југославији за време Другог светског рата, а посебно да идентификује злочинце и њихове помагаче који су учествовали, наређивали или организовали извршење злочина. У оквиру рада на документовању злочина почињеним над цивилима Комисија је посебно обележавала злочине над Јеврејима.

Нацисти су покушали да униште трагове својих злочина

Да би уништила трагове својих злочина, нацистичка полиција је још на јесен 1943. године формирала посебну јединицу („Зондеркомандо 1005”) која је све до пролећа 1944. године вршила ископавање и уништавање лешева убијених жртава и тако уклањала материјалне доказе злочина на неким од највећих страстишта у Србији, као што су Јајинци, Јабука, Ниш, Багљаш крај Зрењанина и друга.

Јајинци након што су Немци спалили посмртне остатаке убијених жртава

Обнова земље

Након завршетка рата у Југославији је покренута обнова и изградња ратом опустошене земље. Обновљени су порушени мостови и саобраћајнице, железничке пруге ... Омладинске радне бригаде изградиле су железничку пругу Брчко–Бановићи у дужини од 92 километра 1946. године.

Суђења злочинцима

Највећи међународни судски процес против нациста је организован непосредно после рата у немачком граду Нирнбергу. На нирнбершком процесу (1945 – 1946) оптужена су 24 највиша руководиоца Трећег Рајха. Био је то први међународни суд. Након послератних суђења дошло је до идеје о оснивању Међународног суда за геноцид и злочине против човечности.

Суђење у Нирнбергу

Оптуженици Нирнбершког процеса:

1. ред (с лева на десно): Херман Геринг, Рудолф Хес, Јоаким фон Рибентроп и Вилхелм Кајтел
2. ред (с лева на десно): Карл Дениц, Ерих Редер, Балдур фон Ширах и Фриц Заукел

Суђење у Београду

Суђење немачким злочинцима 1947. године пред Војним судом у Београду

На смртну казну као ратни злочинци су осуђени, између осталих, бивши командант Југоистока, Александар Лер, и Харалд Турнер, бивши шеф Управног штаба војног заповедника Србије.

Сећање и комеморација

Првих деценија након Другог светског рата култура сећања у Европи фокусира се на борце који су пали у борби против нациста, док су све цивилне жртве потпадале под општу дефиницију „жртве фашистичког терора”. Тек шездесетих година Холокауст почиње да се посматра као посебан историјски догађај у оквиру страдања у Другом светском рату.

Ни у социјалитичкој Југославији није постојао издвојен наратив о Холокаусту, али је постојала свест о страдању Јевреја у Југославији. Фокус сећања и комеморације је првенствено на борцима који су пали у Народноослободилачкој борби, а све цивилне жртве се у јавном простору углавном помињу уопштено као жртве фашизма.

Споменик јеврејским жртвама фашизма, Богдана Богдановића из 1952. године на Јеврејском гробљу у Београду

„На овом месту за време окупације постојао је по злу познати немачки логор, у коме је било неколико хиљада грађана Подриња и других места наше отаџбине. Из њега је стрељано преко хиљаду Јевреја и неколико стотина наших грађана (...)

23 X 1954. године, грађани Шапца”

Спомен плоча на шабачкој тврђави подигнута на десетогодишњицу ослобођења Шапца.

Споменик „Три песнице”, рад Ивана Саболића из 1963. године, део је спомен-парка Бубањ код Ниша. Спомен-парк Бубањ представља спомен-комплекс саграђен у знак сећања на стрељане грађана Ниша и јужне Србије (Србе, Јевреје и Роме) у Другом светском рату. Свака од три песнице је различите величине и оне представљају симбол мушке, женске и дечје руке које пркосе непријатељу, због тога што су ту стрељане и читаве породице.

Повратак у живот

Повратак у живот након рата је био посебно тежак за Јевреје који су преживели Холокауст. Многи су по повратку сазнали да су, не само сви чланови њихове уже и шире породице побијени, него да су страдале и целе заједнице. И поред великог страдања и уништења највећег дела јеврејске популације у Југославији, преживели Јевреји који су се враћали из партизанских јединица, из склоништа по селима и градовима у којима су били сакривени током окупације, или из заточеништва у заробљеничким и концентрационим логорима, обновили су рад Јеврејске заједнице. При томе су се несобично залагали у обнови разрушене земље. Стварањем државе Израел 14. маја 1948. године за многе Јевреје поставила се дилема: да ли отићи у новостворену државу Израел или остати и наставити живот у Југославији.

СФР Југославија је била међу првим државама које су признале Израел и успоставиле дипломатске односе 1948. године. До 1952. године око 7500 Јевреја, што је чинило око 60% Јевреја који су преживели Холокауст у Југославији, емигрирало је у Израел.

Дина и Јова Рајс 5. фебруара 2015. године у Стокхолму, пре презентације „Да ли си срео Хитлера?”, рађене по истоименој аутобиографској књизи Јове Рајса о томе како је као дечак преживео Холокауст (фото: Frankie Fouganthin)

Јова Рајс из Зрењанина и **Дина Вајс** из Руме, су као деца успели да преживе Холокауст. Упознали су се после рата, венчали и живели у Београду. Јова је волео Србију, али како сам каже, било му је јако тешко да сваког дана пролази поред места на којем је био јеврејски логор на Сајмишту где му је побијена цела породица, док га је годинама непрекидно морила слика гасног камиона „душегупке” како пролази Београдом и убија његове најмилије. Због тога су се Јова и Дина 1960-их година из Београда одселили у Стокхолм, у Шведској, где још увек живе. Јова и Дина су данас активни у школама широм Шведске где младим људима преносе своја сведочанства о Холокаусту.

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Који је био највећи међународни кривични процес нацистима после Другог светског рата?
2. Да ли су Јевреји у социјалистичкој Југославији били препознати као жртве фашизма? Образложи примером.
3. У којој мери је било могуће обновити живот јеврејске заједнице након страдања после Другог светског рата на простору Југославије?

6. Држава Израел

Многи Јевреји су се дуго надали властитој држави која би их штитила од вековног антисемитизма. Од краја XIX века све већи број Јевреја се селио у подручје данашњег Израела где су вековима живели њихови преци. Пред почетак Другог светског рата још више Јевреја је напустило Европу, а после рата од малобројних који су преживели Холокауст један део се одселио у Израел. Године 1948. проглашена је држава Израел.

Вековна тежња за сопственом земљом

Ционизам је покрет за стварање јеврејске државе на тлу Израела (више о овој теми у првој свесци). Када су почетком прошлог века први ционисти населили историјску област на Блиском истоку познату као **Палестина**, ова територија је била британски протекторат. У почетку су Јевреји живели у миру са својим арапским и другим суседима. Један од важних мотива за емиграцију Јевреја из Европе у Палестину у XIX веку био је нарастајући антисемитизам. Купујући земљу од арапских земљопоседника, повећавали су већ постојеће јеврејске заједнице у Палестини. Британци су давали лажну наду и Јеврејима и Арапима из Палестине да ће добити подршку за основање властите државе. Жеља обе групе да оснују своју властиту државу на истом подручју узрок је сукоба око територије који траје до данашњег дана. Године 1947. Велика Британија је најавила повлачење са ове територије, а у новембру Уједињене нације су усвојиле резолуцију о подели бивше британске колоније и успостављању две државе, арапске и јеврејске. Велики део арапских земаља успротивио се резолуцији Уједињених нација. С друге стране, на темељу те одлуке Јевреји су успоставили своју државу, прогласивши Републику Израел 14. маја 1948. године, а Давид Бен-Гурион је постављен за првог премијера нове државе. Суседне арапске државе, Египат, Јордан и Сирија, као и део снага из Ирака, одмах су напале Израел. То је био први арапско-израелски рат, у којем су победили Израелци. Године 1967. почиње нови рат и од тада на овом подручју не престаје напетост. Ратови и сукоби однели су многе жртве.

Нерешено политичко питање на Блиском истоку неретко се користи као извор савременог антисемитизма. Потребно је разликовати евентуалну критику политике Израела изражену у оквиру демократског дијалога од негирања права јеврејског народа на сопствену државу, што представља отворено испољавање антисемитизма.

Бродови за Израел

Непосредно после рата групе преживелих логораша који нису имали куда да се врате одлазили су у Палестину којом су тада управљали Британци. Британци су обично хапсили и протеривали послератне придошлице, јер су још увек биле на снази мере које су ограничавале права Јеврејима избеглицама да се уселе у Палестину.

Брод пун преживелих из логора Бухенвалд пристаје у луку у Хаифи, 1945. године

Млади Јевреји у данашњој Србији и Израел

„Ја имам однос и према Израелу и према Србији. У ствари ја волим да испоштујем сваки свој корак – и јеврејски и српски. Свакако сам више везана за Србију. Ја волим Србију, и волим што сам ту, и волим што сам се родила у Србији. Ја јесам Српкиња, а Израел је, како кажу, домовина свих Јевреја, и ја у то верујем. Волим да идем у Израел, прелепа је земља, тамо имам пријатеље и рођаке. Била сам ја и у другим земљама које су лепе, али ово је нека посебна повезаност.”

Марина Драшковић, 17 година, Тинејџ клуб Јеврејске општине Нови Сад

ПИТАЊА/ЗАДАЦИ за ученике

1. Како и када је створена држава Израел?
2. Зашто се израелско-палестински сукоб сматра једним од највећих сукоба данашњице?

Размишљања младих након сусрета са Јеврејима који су преживели Холокауст

„Знао сам о овим темама више од својих вршњака и пре, али сада сам сазнао много више. Кад видим какве дезинформације постоје у друштву, просто имам потребу да неком испричам праву истину и животна искуства преживелих логораша и њихових потомака који су били изложени прогонима. Потрудићу се да причам што више могу о сазнањима које сам овде стекао и да употребим своје способности и таленте како бих људе упознао са истином.”

Илија Ђорђевић Арсић, 16 година, Ниш

„Некада ме питају ствари као ‘да ли идем у јеврејску цркву’, а ја им онда објашњавам да се то зове синагога. Било би јако лепо, а и лакше, када би сви могли мало више да науче о нашој култури и обичајима. Исто мислим да би било веома добро када би организовали сусрете са старим људима који су преживели Холокауст. На мене је један такав сусрет оставио велики утисак. Ти стари људи имају дивне приче и знају какав је живот био пре.”

Хана Фа, 17 година, Тинејџ клуб Јеврејске општине Нови Сад

„Покушавам да замислим себе на месту једног мог вршњака Јеврејина који је прошао сва та страдања. Мислим да би ми било криво што ме је средина одједном преко ноћи одбацила и што су се служили неистином да би направили неку вештачку разлику између мене, мог народа и других људи. Све само зато што некоме није одговарао начин живота Јевреја и њихов положај у друштву. Замишљам себе као неког ко гине у том Холокаусту само зато што ми неко намеће да сам другачији, а у ствари смо сви исти – јер нема битне разлике међу људима.”

Влада Симић, 16 година, Шид

„Сусрећем се понекад са ружним вицеима о Јеврејима и Холокаусту. То се укоренило. Мени то звучи веома глупаво. Ја се од огорчења само као насмејем.”

Михајло Милетић, 16 година, Нови Сад, Тинејџ клуб Јеврејске општине Нови Сад

(Фото: Тераформинг © terraforming.org)

Холокауст је геноцид над Јеврејима, који су немачки нацисти и њихови помагачи планирали и спровели у дело током Другог светског рата широм окупиране Европе.

За време Другог светског рата десили су се и други страховити злочини, између осталих, геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској, геноцид над Ромима, масовна убиства особа са менталним или физичким инвалидитетом у Немачкој, као и масовни злочини над цивилним становништвом Совјетског Савеза и Пољске. Свих жртава се морамо сећати са поштовањем и пијететом, као што и све злочине треба истраживати објективно и научно, управо зато да бисмо разумели њихове специфичности, друштвено-историјске процесе који су до злочина довели, ко су били починиоци, а ко жртве и други протагонисти, као и обим последица које се често осећају до данашњих дана.

Што се тиче страдања Срба, Јевреја и Рома за време Другог светског рата у Југославији, нарочито у Србији и НДХ, сва три народа су била на мети окупатора и њихових помагача, као што су то били и припадници покрета отпора и други антифашисти, било које вере и нације. На многим стратиштима су заједно убијани, многи су се заједно борили против окупатора. Сва три народа деле јединствену антифашистичку традицију коју са поносом треба неговати.

Неки од материјала за учење о Холокаусту

1. Пројекат „Портрети и сећања Јеврејске заједнице Србије пре Холокауста” је иницијатива Савеза јеврејских општина Србије за очување сећања и едукацију о Холокаусту.

Веб место: www.jevrejipamte.org контакт: www.haver.rs

2. Изложба и графичка новела „Писма Хилде Дајч” је рад стрип аутора Александра Зографа.

3. „Естер” је наставни материјал чији најважнији део представља колекција драматизованих прича у форми графичких новела о животима и страдању наших суграђана који су убијени у Јеврејском логору на Сајмишту код Београда.

Веб место: www.ester.rs

4. Изложбе „Шоа – како је то људски било могуће?” о Холокаусту у Европи (Јад Вашем), и „Неке речи о Холокаусту у Србији” о страдањима Јевреја у окупираној Србији (Тераформинг), део су иновативног концепта „спремно-за-штампу” који омогућује да се изложбе музејског квалитета на једноставан начин учине доступним за преузимање, штампање и излагање у адекватним јавним просторима као што су школе, библиотеке, музеји, домови културе, итд.

Веб место: www.terraforming.org

Аутори: др Милан Кољанин, др Милован Писари, Мишко Станишић, Александар Тодосијевић • **Стручни тим Куће Ане Франк:** Невена Бајалица, др Евелин Ганс, Карен Полак, Јап Тања, др Динке Хондус • **Сарадници:** Арон Албахари, др Сања Петровић–Тодосијевић, Бранко Ђурић • **Рецензенти:** Ивана Јанковић, Наташа Костић, др Марко Шуица • **Лекторисање и коректура:** Милена Мацура • **Дизајн:** Марио Лампић • **Штампа:** Пропаганда Јовановић, Београд • **Издавач:** Пропаганда Јовановић, Београд

Хвала свима који су учествовали у раду Националне групе за имплементацију пројекта. Посебно се захваљујемо на великој помоћи и значајном доприносу стварању овог материјала: Соњи Виличић, Ани Гибел, Јан Ерик Дубелману, Јелени Јокановић, Илану Кону, Александру Нећаку, Роксанди Нинчић, Ирени Мирковић, Драгани Младеновић–Несторовић, Бојани Перовић, Александри Поповић, Роберту Сабадашу, Даници Стефановић, Биљани Стојановић, Јану Фалбушу, Рубену Фуксу, као и Историјском архиву Београда, Јеврејском историјском музеју у Београду, Крвнотјелној организацији младих Србије КОМС, Тинејџ клубу Јеврејске општине Нови Сад, омладинацима Влади, Златици, Златији, Илији, Матији, Милану, Михајлу и Сари, од којих смо много научили током радионица на Андревлу.

Публикација „Наставни материјал за борбу против антисемитизма” сачињена је из три дела: I део: Јеврејски народ и антисемитизам, II део: Холокауст и III део: Никад више, са циљем да се ученици оспособе да препознају како антисемитизам, тако и друге облике нетолеранције и дискриминације, и да науче да им се супротставе. Публикација је објављена уз помоћ Канцеларије за демократске институције и људска права при ОЕБС-у у оквиру пројекта „Са речи на дела у борби против антисемитизма”. Мишљења и информације које публикација садржи не одражавају нужно политику и ставове Канцеларије.

Директор Завода за унапређивање образовања и васпитања одобрио је издавање и употребу овог додатног наставног средства Решењем број: 1639-3/2018 од 15.10.2018.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
ISBN 978-86-88223-02-7
COBISS.SR-ID 272034572